

Nádor Orsolya¹

„**MAGYAR**” A MAGYAR ÉS NEM-MAGYAR MENTÁLIS LEXIKONBAN

Egy szóasszociációs vizsgálat tapasztalatai

Abstract

The aim of this paper is to draw up some new additional thoughts to applied psycholinguistics from the viewpoint of Hungarian as a native language and as a less widely taught foreign language. The author's opinion is the utilization of the results and methods of the psycholinguistics, especially the role of word association method seems useful in foreign language teaching, too –among the other things in the creating a relevant cultural vocabulary.

The main principles and methods of the research was based on Zsolt Lengyel's researches. The technique of both research was: one-word („magyar”) and more than one-word responses, but in present case one of the investigated group was native Hungarian (34 university students) and the other one was the group of 34 language learners (with various native languages; about 20 years old; level B1 and B2).

Keywords: *applied psycholinguistics, mental lexicon, native language, foreign language, word-associations, language networks*

Kulcsszavak: *alkalmazott pszicholingvisztika, mentális lexikon, anyanyelv, idegen nyelv, szóasszociáció, nyelvi hálózatok*

1. A mentális lexikonról és a nyelvi hálózatokról

A mentális lexikonnal foglalkozó kutatások elsődleges színtere az anyanyelv (Gósy 2001, Lengyel 2005), de az utóbbi évtizedekben egyre fontosabbá vált a kétnyelvűek lexikai hálózatának a feltárása (Navracsics 2007, Karmacsí 2007, Bátyi 2011), valamint megjelent néhány – az előbbi két terület tanulmányainak számához mérve azonban elenyésző mennyiségű – az idegen nyelvek tanulóit középpontba helyező írás is (koraiak: Leontyev 1973 Ellis–Beaton 1993; Lengyel 1986; újabb: Sominé Hrebik 2011). A magyar mint idegen nyelv tanulóinak pszicholingvisztikai (nem csak a mentális lexikonra

¹ Nádor Orsolya PhD, egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék; vendégtanár, Zágrábi Egyetem; e-mail: nador.orsolya@kre.hu

fókuszáló) jellemzőit először a jelen folyóirat 2010. évi 1–2. és 2011. évi 1-2. számában vizsgálták kutató-nyelvtanárok (Szépe Judit és Rádi Ildikó), valamint a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltjei (Erdész Fanni, Gyöngyösi Livia, Marthy Annamária és Schmidt Ildikó). Írásaik nyomán kirajzolódik több olyan témakör is, amelyeknek a feltárása kiegészítheti a nyelv elsajátítására, működésére vonatkozó, eddigi pszicholingvisztikai tudásunkat, ugyanakkor az ebből a szempontból összegzett ismeretek közvetlenül is hasznosak lehetnek a magyar mint idegen nyelv fonetikájának, lexikájának, grammatikájának a tanításában is. Feltételezéseink és nyelvoktatási tapasztalataink szerint az *anyanyelv* – a *másodnyelv* és az *idegennyelv* elemeinek tárolása a mentális lexikonban, beszédértési és beszédprodukciós sajátosságaik ugyanazokkal a modellekkel és kategóriákkal írhatók le, ugyanakkor az anya- és idegennyelv számos ponton attitűdbeli, tanulási, valamint a kompetenciákat érintő eltéréseket fog mutatni. Míg az előbbivel érzelmileg is azonosulunk, illetve mások is így azonosítanak (Göncz 2004: 29), az idegen nyelveket legfeljebb szeretjük, valószínűleg érdeklődünk kultúrájuk iránt is, de ez nem befolyásolja az identitásunkat. Az elsajátítási és tanulási folyamatban is számos eltéréssel szembesülünk, hiszen az anyanyelv, amelynek a bővülése – vagy inkább változása egész életen át tart, korlátlan kompetenciát biztosít minden egészséges embernek, ezzel szemben a tanult nyelv szintjei egyre pontosabban leírhatók: meghatározható például az, hogy A2 szinten mekkora és milyen szókinccsel, milyen grammatikai tudással kell rendelkezni. Így a kommunikatív kompetencia, amit a tanuló életkora, motivációja, tanulási környezete és célja is meghatároz, biztosan korlátozott lesz még akár a legmagasabb nyelvi szinten is. Ehhez társul még a tévesztés és hibázás megítélése is, mivel a megakadásjelenségek, a fonéma- vagy a szótévesztés, a helytelen grammatikai forma, szórend, vagy a nem megfelelő megszólalási mód értékelésénél az adott nyelvi szinthez tartozó elvárás lesz a kiindulási alap, és nem az a nyelvi kompetencia, amivel egy hasonló adottságú anyanyelvi beszélő rendelkezik. Emellett az első nyelvvel kapcsolatos kontaktusjelenségek is befolyásolják a második (vagy éppen sokadik) tanult nyelven megvalósuló produkciós és percepciósi jelenségeket.

A fent említett három nyelvi terület, háromféle kiterjedtségű nyelvi kompetencia-típus mellett újabb kutatási lehetőségeket kínál a *származásnyelv* is, amely elsősorban a diaszpórában élő magyar beszélőközösségek tagjaira jellemző. Illés Molnár Márta kutatásai szerint ez a típus „nem az anyanyelv egy alacsonyabb fokozata, nem is egy idegen nyelven elsajátított változata. A származási nyelv tudásának fokában és funkciójában az anyanyelv és az idegen nyelv között helyezkedik el, amennyiben az anyanyelvet a legtöbbet és legjobban beszélt nyelvként, az idegen nyelvet pedig egy nem ismert vagy tanult nyelvként határozzuk meg” (2009: 62). Ennek a területnek a kutatását alapozta meg Magyarországon Navracsics Judit az egyéni kétnyelvűség kialakulását, a bilingvis egyének mentális lexikonjának szerveződését, egymástól való függésének mértékét, az információk tárolásának és előhívásának a lehetőségeit és módjait vizsgálva (egyebek között: Navracsics 1999/2004; 2007; 2010). Mivel a származásnyelvi kategória mind az anyanyelv, mind a kétnyelvűség felől megközelíthető, és mivel a magyar nyelv ese-

tében ez az anyanyelv dominanciás elit kétnyelvűségtől a nyelvcsere túlra, már nem a család eredeti anyanyelvén domináns kétnyelvűségen át csupán lelki, de nem nyelvi bázisra támaszkodó idegen nyelvűségig terjed, a fent említett kutatások kiindulópontként szolgálhatnak az egyes csoportok mentális lexikonjának feltárásában is.

Látható tehát, hogy bármelyik, eredetileg az anyanyelvre vonatkozó pszicholingvisztikai téma vizsgálható az idegen nyelvek szemszögéből is, a következőkben azonban ezek közül csak a mentális lexikonra helyezzük a hangsúlyt.

A négy terület lexikális szempontú vizsgálata a mentális lexikon pontjánál találkozunk, amelyben helye van minden elsajátított és tanult nyelvnek. Az egyes területek kiterjedése és mélysége azonban eltérő, hiszen az anyanyelv korlátlanágához mérten korlátozott és másod(?)nyelvi kontaktusokkal rendelkezik a származásnyelvi lexikon. A kétnyelvű helyzet egyik összetevője lehet az anyanyelv, vagy annak módosult, másodnyelvi kontaktusokkal kiegészült változata és egy másik nyelv (ilyen esetben a lexikonra is a kettősség a jellemző), a legszélső kört pedig az idegen nyelv alkotja, amelynek a tanulása során az egyén nyelvi és társadalmi környezetétől, valamint a nyelvtanulás helyszínétől függően támaszkodik a számára legbiztosabb bázist jelentő nyelvre. Az idegen nyelvek esetében azonban meg kell említenünk azokat is, amelyek azonos nyelvcsaládba tartoznak, és a hozzájuk rendelhető kompetencia mértékében vesznek részt a szóelőhívásban.

A mentális lexikont sokan sokféleképpen próbálták meghatározni, modellekkel szemléltetni, de kiderült, hogy egyik sem fedi pontosan azt a fogalmat, amit a szókincs (?) agyi tárolásáról és előhívásának módjáról gondolunk. A legtávolabbról a nyelv működésének mikéntjére választ keresve Steven Pinker közelít a meghatározáshoz: „A nyelv tehát úgy működik, hogy minden ember agyában van egy szótár és egy fogalomtár, melynek a tagjaira a szavak vonatkoznak (mentális lexikon), valamint egy szabályhalmaz, amely meghatározza, hogy a szótár elemei hogyan kapcsolódnak össze, és miként fejezik ki a fogalmak közötti viszonyokat (mentális grammatika)” (Pinker 1999: 83). Sokan szinonimaként – jobb híján – az „agy szótár” kifejezést használják, miközben a hagyományos egy- és kétnyelvű szótárak szavai betűrendben követik egymást, statikusak, és csak az interaktív, kívülről is szerkeszthető szótárak, vagy azok, amelyek bővítését a felhasználók igényeihez igazítják (pl. <http://szotar.sztaki.hu/community>) tesszik lehetővé, hogy a tartalom változzon. Leginkább a tematikus (képes) szótárak állnak közel ahhoz a módhoz, ahogyan a mentális lexikont elképzeljük, bár a gyakoriságot, valamint az egyes elemek kapcsolati hálóját nem tudják megmutatni például a *közlekedés* témakörben összegyűjtött szavak, kifejezések – feltéve, hogy a szótár szerkesztőinek figyelme kiterjed a vonzatos szerkezetekre, állandósult szókapcsolatokra, összetett szavakra is. A mentális lexikon felépítésének további fontos jellemzője, hogy az aktivitás szempontjából három fő, ugyanakkor igen változékony csoportot különböztet meg: a passzív, az aktív és az éppen aktivált szókincset – ez szintén nem jelenhet meg egyetlen hagyományos szótárban sem, hiszen függ az egyéni lexikon kiterjedtségétől, a szituációtól, az életkortól és még számos egyéb tényezőtől, ami miatt sem papíron, sem elektronikusan nem rögzíthető.

Aitchinson (1987) óta széles körben elterjedt, népszerű hasonlat a szövevényes rendszerű londoni metró térképe (Gósy 2005: 193; Kovács 2011: 21), amely a nyelvi hálózatok szempontjából hasznos alapötlet, hiszen megmutatja az irányokat és a csomópontokat, valamint azt, hogy az egyik pontból hogyan, hány „átszállással” és milyen „vonalakon” lehet egy másik pontba eljutni, viszont a lexikon plasztikusságáról, dinamikus működési mechanizmusáról nem árul el semmit.

Gósy Mária a fentebb már említett tankönyvében három olyan modellt mutat be (2005: 198–200), amelyek közelebb vihetik az érdeklődőket mind az anyanyelvi, mind a nyelvtanulói mentális lexikon megértéséhez. Az *atomgömb-modell* a különböző méretű – de akár több, egymást metsző szemantikai mezőben is elhelyezkedő egységekre épül, a *pókháló-modell*, amely eddig a leginkább bizonyítottnak tekinthető, az egyes elemek közvetlen és közvetett hálózatos kapcsolatán alapul, a harmadik pedig a *prototípus-elmélet*, amely a szavak alapjelentéséből és lehetséges kontextusaiból indul ki. Az utóbbi kettő közvetlenül is hasznosulhat az idegennyelv-oktatásban, részben a lexikai tananyag kiválasztásában, részben a szótanulás hatékonyabbá tételében, valamint a nyelvi világkép eltéréseiből adódó kulturális különbségek tudatosításában.

Kovács László a háló-elméletet gondolja tovább a mentális lexikon működését vizsgáló kötetében (2011: 26–32), és felhívja a figyelmet arra, hogy az egyes egységek között nem egyenrangúak, ill. ugyanolyan erősségűek a kapcsolatok, hanem „irányítottak és súlyozottak” (2011: 26). Ezek érzékeltetésére a gráfok alkalmazását javasolja, amelyekben a nyilak eltérő vastagsága és két pont közötti irányának alkalmazása alkalmas a több nyelvet is magában foglaló mentális lexikon fogalmi kapcsolatainak mélyebb, árnyaltabb feltárására. A természettudományokban használatos fogalmakkal, így a hálózatelmélet nyelvészeti alkalmazásával is érdemes óvatosan bánni, hiszen a nyelvről való gondolkodás, a nyelv rendszerszerűsége előbb-utóbb mindenkit elvezet a kapcsolatok, a hálózatok felfedezéséhez, de a megnevezésben igazodni kell az elfogadott terminusokhoz. Így használatos az adott számú elem és kapcsolat véletlenszerű elosztására épülő *random hálózat*, amelyben bármely elem kapcsolódhat bármely másik elemhez, a *rendezett hálózat*, ahol minden elemnek ugyanannyi kapcsolata van, valamint a *valós hálózatok*, amelyek az előbbi kettő között helyezkednek el, és egy csoportjuk, amelyik például a nyelvi gyakorisági vizsgálatokra is a legmegfelelőbb és a matematikában közismert hatványtörvénnyel írható le, a *skálafüggetlen hálózat*. A fogalmi kapcsolatok szemantikai hálózatokat hoznak létre, amelyekre elsősorban a skálafüggetlen jegyek jellemzők, valamint a hálózat-hoz tartozó elemek szoros kapcsolódásának leírására alkalmas ún. „kis-világ karakter” (Kovács 2010: 11–15). Ez utóbbi fontos szerepet játszhat a nyelvtanulók mentális lexikonjának feltérképezésénél is, mivel az összefüggésekre, a csomópontokra mutat rá, valamint magyarázattal szolgálhat a szóasszociációk látszólag egymással össze nem függő pontjainak mögöttes kapcsolataira is. Utalhat például arra, hogy ingergazdag, célnyelvi vagy korlátozott, forrásnyelvi környezetben tanulja-e a nyelvet, megelégszik-e a tankönyv kínálta szóanyaggal, vagy kiegészíti a tanultakat filmekkel, internetes oldalak böngészésével.

Az anyanyelvi és idegen nyelvi aspektus nyelvi hálózatainak vizsgálata, összevetése, valamint az első és második (harmadik, negyedik) nyelv szemantikai hálóinak, ezek esetleges összefonódásának vagy távolságának feltárása hasznos – alkalmazott pszicholingvisztikai – tapasztalatokhoz juttathatja a kutatókat.

2. A mentális lexikon vizsgálata szóasszociációs módszerekkel

A mentális lexikon hálózatosodásának legelterjedtebb vizsgálati módszere a szóasszociáció. Leontyev 1970-ben oroszul, majd 1973-ban magyarul is megjelent könyvében úgy véli, hogy „az idegen nyelvi szavak elsajátításának alapvető pszichológiai tartalma az, hogy át kell térni a szavak akusztikai és szemantikai ismertetőjegyeinek másik nomenklatúrájára és sorrendjére (beleértve azok valószínűségi jellemzőit), és át kell építeni az ismertetőjegyek ama rendszerét, amelyek felé orientálódunk. Milyen ez az átépítés, miben különbözik a szemantikai jegy a különféle nyelvekben? A különböző nyelveken végzett asszociációs vizsgálatok teljesen pontosan megmutatták, hogy minél nagyobb az illető szó gyakorisága, annál inkább egyenmű az „asszociációs profilja”. Ez közvetve arra mutat, hogy úgy látszik, a szemantikai keresés kezdő szakaszában azonos jegyekkel van dolgunk, és az eltérés valahol később kezdődik” (Leontyev 1973: 88). Sajnos ezekre a gondolatokra már csak a könyv utolsó lapjain jutott hely, és a szerző nem fejtette ki részletesebben, hogy milyen típusú vizsgálatokra támaszkodnak a mentális lexikon szerkezetére és a szógyakoriság szerepére vonatkozó megállapításai. Már a legkorábbi vizsgálatok módszerében is ott van két tényező: a *hívószó* és az arra adott *válasz*. Azonban a 19. század vége óta, különösen a pszichológusok kutatásainak köszönhetően igen sokféle változat alakult ki attól függően, hogy milyen céllal vizsgálták a mentális lexikont a különböző életkorú, egy- vagy kétnyelvű egyének, ill. csoportok esetében. (Napjainkban például piackutatási célokra is gyakran használják a szóasszociáció valamelyik válfaját.)

Az anyanyelvűek körében végzett szóasszociációs vizsgálatok legelterjedtebb módja az, ha *egy hívószóra egyetlen válaszsót vár a kérdező*. Ez lehet teljesen szabad, de tartalmazhat szűkítéseket is, például ha csak igéket, csak főneveket, csak hasonló hangzású, vagy akár ellentétes jelentésű szavakat kell az adatközlőnek előhívnia. Lengyel Zsolt szerint a rendelkezésre álló idő befolyásolja a kapott válaszokat: ha túl rövid az időkeret, akkor főként a hívószó fonetikai/fonológiai jegyei, ha pedig hosszabb, akkor a szemantikai, grammatikai jellemzők alapján formálódik a válasz (Lengyel 2010: 198).

A kétnyelvűek esetében gyakori vizsgálati módszer a *képmegnevezéses teszt*, amelynek során a kutatók arra kíváncsiak, hogy „egy és ugyanazon gondolatok, asszociációk és jelentések aktiválódnak-e egy francia–angol kétnyelvű személynél egy szék képének láttán, amikor a képet ‘chair’ vagy ‘chaise’ szó formájában nevezi meg” (Navracsics 2010: 61), valamint a színmegnevezéses teszt, amely a tárolási rendszer közös halmazaira vagy éppen ezek távolságaira mutat rá.

Az a vizsgálat, amelyet a jelen tanulmányban is ismertetek, eltér a fenti típusoktól

abban, hogy egyetlen hívószóra több válaszcsoport vár egy meghatározott időintervallum (10 perc) alatt. Ennél a típusnál akár el is lehet hagyni a hívószót, de akkor másfajta vizsgálati céllal történik az asszociációs módszer alkalmazása. Lehet eltérő életkorú, társadalmi helyzetű, foglalkozású anyanyelvű vagy akár kétnyelvű beszélőket is vizsgálni, de felhasználható az idegennyelv-oktatásban is, ha például arra kíváncsi a vizsgálatot végző személy, hogy ugyanazon nyelvi szinten lévő, de eltérő (célnyelvi, ill. forrásnyelvi) környezetben mennyire kötődik a tankönyvhöz az előhívható szókinccs.

3. A „magyar” szó asszociációs vizsgálata Lengyel Zsolt kutatásában

A jelen vizsgálat alapötletét Lengyel Zsolt szóasszociációs vizsgálata adta, amelyet 10–14 éves, magyar anyanyelvű gyermekek körében végzett 1985-ben néhány száz résztvevővel, majd 2006-ban több mint 1000 adatközlő bevonásával megismételt. Az adatközlőknek 197 hívószóra kellett válaszcsoportokat adniuk írásban, 45 perc alatt, egy szólista kitöltésével (Lengyel 2008: 20). Az életkori csoportokat azonban mindkét vizsgálat esetében kiterjesztette a fiatal felnőtt (18–24 éves) korosztályra is, ez pedig lehetővé teszi a hasonló korosztályhoz tartozó, nem magyar anyanyelvű adatközlők asszociációival való összehasonlítást. (Magam is elvégeztem 2009-ben ezt a vizsgálatot a Balassi Intézetben, valamint a külföldi egyetemeken nem magyar anyanyelvű diákjai bevonásával. A tesztek feldolgozása elkészült, a kapott adatok értékelése, valamint az öt éves távlat indokolta újabb kérdőívek kitöltése még folyamatban van.)

A MAGYAR hívószóra mindegyik anyanyelvű vizsgálati csoportnál jellemző volt, hogy kevés igét aktivált (pl. *beszél, falaz, imádom, vagyok*), a melléknévi válaszok között sok népnév fordult elő, amelyeket Lengyel Zsolt (2012: 95–98) a „semleges” kategóriába sorolt, emellett volt néhány pozitív (*okos, jó, büszke, nemzeti, kemény, érdekes*) és negatív (*irigy, gonosz, veszekedős, vad, hazug*) asszociáció is. Az előhívott főnevek tapasztalatait a következőképpen összegzi: „A mind a négy csoport által használt válaszcsoport megadja a magyar szó törzsét, magját: az egyéntől (*állampolgár, polgár, ember*) a közösségen (*anyanyelv, nyelv, szó*) át húzódik az ív a politikai nemzetig (*állam, haza, nemzet*). Négy alcsoportja van a három csoport által használt közös válaszcsoportnak. A négy alcsoport szavai vagy a politikai nemzet – főleg történelmi, történelmi irányba forduló árnyalása (*hazafi, származás, történelem, zászló*), illetve a magyar mint az iskolai oktatás tárgya (*óra, tantárgy, tanulás*)” (Lengyel 2012: 100).

A közszók mellett fontos kategóriát alkotnak a tulajdonnevek, amelyek mind a magyar, mind a nem magyar anyanyelvű adatközlők esetében a földrajzi, történelmi, hungarológiai reáliák mentális lexikonban való tárolásáról tanúskodnak. Szerepel egyebek között: *Magyarország, Himnusz, Petőfi, Kossuth*.

A következőkben a magyarul tanuló fiatal felnőttek, egyetemi hallgatók és kontrollcsoportként magyar anyanyelvű egyetemisták körében végzett asszociációs vizsgálat eredményeit mutatom be.

4. A **magyar** szó a nyelvtanulók mentális lexikonjában

A mentális lexikont és a hálózatokat bemutató fejezetekben többször utaltam arra, hogy az ilyen típusú vizsgálatok elsődlegesen az anyanyelvre, valamint újabban a két-nyelvű lexikonra kidolgozott módszerek. Az idegen nyelvek oktatásában még kevésbé alkalmazzák a kutatók, holott a segítségükkel hatékonyabbá lehetne tenni a tanult szókincs elérését és a beszédprodukción, valamint a beszédértés tanítását. Emellett arra is alkalmas lehet egy ilyen módszer, hogy a tanult nyelvről és kultúráról kialakult véleményeket is jobban megismerjük: mi az, amit fontosnak tartanak, milyen reáliákról van tudomásuk, milyen személyiségekre, eseményekre, intézményekre gondolnak pl. a *magyar* szó kapcsán.

A vizsgálat célcsoportját a Balassi Intézet B2 nyelvi szinten lévő diákjai alkották (2010), akik részben a nyugati magyar diaszpórából érkeztek – tehát a származásnyelvi kategóriába tartoznak, valamint a külföldi egyetemeken hungarológiai tanszékein tanuló hallgatók, akiknek nincsenek magyar gyökereik. Kontrollcsoportként a Károli Gáspár Református Egyetem másod- és harmadéves, magyar szakos, pszicholingvisztikát is tanuló hallgatói vettek részt a tesztelésben. Mindkét csoportban 34–34 adatközlő található, ami messze elmarad az anyanyelvűeknél elvárt, és mélyebb következtetésekre alkalmas ezres nagyságrendtől, de arra megfelelő, hogy a módszert kipróbáljuk. A magyar mint idegen nyelv a kevésbé ismert és tanult nyelvek közé tartozik, a kezdő szintekhez képest a B1 és B2 kategóriában általában egyharmadára esik vissza a tanulói létszám, majd ennek a maradéknak is csak a töredéke folytatja a C1, ritkán C2 szinten is a tanulást. Tehát a nyelvtanulók száma sem teszi lehetővé, hogy néhány száznál nagyobb mintán vizsgálódjunk – különösen akkor, ha akár a nyelvi szint szerint, akár a motiváció és a cél, akár a diákok anyanyelve szerint próbálunk differenciálni. A jelen vizsgálat a kiválasztott nyelvi szint szerint szűrte meg az akkor éppen Magyarországon tanuló adatközlőket.

A feladat az volt, hogy a *magyar* hívószóra írjanak annyi válaszszót, amennyit 10 perc alatt elő tudnak hívni. Megkötés nem volt, tehát igék, köznevek és tulajdonnevek egyaránt szerepelhettek. A megadott idő mindkét vizsgált csoport esetében megfelelőnek bizonyult.

A kapott szavakat gyakoriság szerint vizsgáltam, és azt feltételeztem, hogy a tematikus csoportosítás eredményeképpen a sztereotípiák és a reáliák jelentős közös halmazt fognak alkotni. A magyart tanuló hallgatók ugyanis nemcsak nyelvet, hanem irodalmat, történelmet, néprajzot és más hungarológiai tárgyakat is tanulnak mind a Balassi Intézetben, mind a külföldi hungarológiai tanszékeken – igaz ez utóbbiak lehetőségei korlátozottak, mivel többnyire vagy nyelvész, vagy irodalmár tanáraik vannak, történész, néprajzos, művelődéstörténész, művészettörténész csak elvétve fordul meg ezeken az oktatóhelyeken.

Az eredeti szándékom az volt, hogy a magyarsághoz érzelmileg is kötődő, magyar származású diákok válaszszavait külön is elemzem, de mivel az adatlapokról sokszor hiányzott a csoport megjelölése, nem tudtam a származásnyelvi kategóriát külön vizsgálni – erre egy következő fázisban kerül majd sor.

A következő táblázatból látható, hogy a két csoport (nyelvtanulók és anyanyelvűek) összesen hány válaszsót adtak, és ezekre milyen szófaji és előfordulási gyakoriság volt a jellemző:

SZAVAK	NYELVTANULÓ ADATKÖZLŐK	ANYANYELVŰ ADATKÖZLŐK
Összes szó	690	979
Összes közszó:	489	801
Ebből az egyedi szavak száma	311	600
Ebből köznév:	223	537
Ebből tulajdonnév:	88	178
Ebből ige:	6	1
Ebből melléknév:	41	51
szókapcsolat:	21	
Előfordulásigyakoriság (köznevek):		
11x	1	17x: 1
9x	2	16x: 1
6x	3	12x: 1
5x	4	10x: 5
4x	10	9x: 1
3x	10	8x: 5
2x	48	7x: 3
1x	256	6x: 6
		5x: 12
		4x: 6
		3x: 28
		2x: 78
		1x: 454
A leggyakoribb köznevek:	paprika (11 x) nyelv (9 x) bor (9 x) gulyás, kolbász, pálinka (6x) néptánc, szürkemarha, tánc (5x)	zászló (17 x) nyelv (16 x) ország (12 x)
Összes tulajdonnév:	201	178
Ebből az egyedi szavak száma:	88	87

Előfordulási gyakoriság (tulajdonnevek):		
	21x: 1	13x: 1
	15x: 1	11x: 1
	13x: 1	10x: 1
	6x: 1	9x: 2
	5x: 3	8x: 1
	4x: 8	5x: 2
	3x: 4	4x: 2
	2x: 18	3x: 4
	1x: 51	2x: 15
		1x: 62
A leggyakoribb tulajdonnevek:	Budapest (21 x) Duna (15 x) Balaton (13 x) Lánchíd (6x) Orbán (Viktor), Puskás (Ferenc), Petőfi (5x) Trianon, Parlament , Széchenyi, Kossuth, Liszt, Trianon , Tisza, Rubik-kocka, Túró Rudi (4x)	Budapest (13 x) Duna (11 x) Alföld (10 x) Balaton, Parlament (9 x) Petőfi (8x) Európa, Trianon (5x) Erdély, Szózat (4x) Ady, Himnusz, Kárpát-medence, Szeged (3x)

Jellemzőnek mondható, hogy a „magyar” hívószóra fonetikai/fonológiai típusú válasszavak nem fordultak elő, szófaj tekintetében pedig többségükben köznevek, tulajdonnevek, valamint melléknévek jelentek meg. Ennek az oka a Lengyel Zsolt által megfigyelt időtényező mellett a témához való érzelmi-tudati viszonyulás is, valamint a külföldi diákok esetében a tankönyvekben és a nyelvórákon előforduló „magyar vonatkozású” szavak dominanciája. A külföldiek nem az igével megjeleníthető cselekedeteket helyezik a középpontba, hanem a fogalmakat: a nyelvet, a kultúrát, a társadalom általuk is megélt mindennapjait, valamint a nyelvtanulás során megjelenő reáliákat.

A tulajdonneveket tematikusan csoportosítva, mindkét adatközlői csoportnál a *földrajzi és a szellemi életet jellemző személynevek* dominanciája figyelhető meg. A külföldi diákok 38 földrajzi nevet és 26 személynevet hívtak elő, a magyar anyanyelvűek pedig 46 földrajzi és ugyancsak 26 személynevet. Megközelítően azonos az előhívott intézménynevek száma is: a külföldiek 9, a magyarok 7 intézménynevet írtak. A márkanévek tekintetében a külföldi diákoknál 10, a magyaroknál 3 megnevezéssel, műcímek esetében mindkét csoport 3–3 adatot közölt.

A számok mellett a közös pontokat is érdemes megfigyelni, valamint a jellemző eltéréseket is. A fenti táblázatból látható, hogy mindkét csoportnál a *Budapest* szó a leggyakoribb tulajdonnév (21; 13), a második pedig a *Duna* (15; 11). *Petőfi* (5; 8), a *Balaton* (13; 9) és a *Parlament* (4; 9) is mindkét csoportnál a viszonylag nagy gyakoriságú adatok

között szerepel. A hungarikumként megismert *Túró Rudi* és a *Rubik-kocka* (4x) a magyar adatközlőknél a külföldiektől eltérő módon jelenik meg: az előbbi egyáltalán nem, az utóbbi pedig 2x fordul elő.

A köznevek és mellénevek csoportosításához az alábbi kategóriák rajzolódtak ki: társadalom, kultúra és hagyomány, földrajzi fogalmak, identitás, nyelv és nyelvtanulás, történelem, tulajdonságok.

A leggyakoribb szó a külföldi diákok asszociációi alapján a *paprika* (11), a magyaroknál pedig a *zászló* (17), a *nyelv* (16) és az *ország* (12). A külföldi diákok leggyakrabban előhívott szavai között szerepel a *nyelv* (9x) mellett több, tipikusan magyarnak tartott és a nyelvórákon is tanított fogalom, így ételek (*gulyás, kolbász*), italok (*bor, pálinka*), állat- (*szürkemarha*) és színnevek (*zöld, fehér*). A magyar diákok ezzel szemben inkább a nyelvi és kulturális identitáshoz tartozó szavakat hívtak elő, így a már említett *nyelv* mellett egyebek között az *ország, haza, nemzet, forradalom, irodalom*, a színnevek között viszont dominánsan a *piros* (10) fordul elő, bár a *zöld* (8) és a *fehér* (6) is a viszonylag nagy, illetve a közepes gyakoriságú szavak között kapott helyet. A tipikusnak tekintett, és a külföldi adatközlőknél várt ételek – italok csoportjába 47 szó tartozik, ebből 27 csak egyszer fordul elő, a négyszer és többször előforduló szavak között nagy gyakoriságú a *bor* (9), közepes gyakoriságú pedig a *pálinka* (6), a *gulyás*, a *kolbász* (6), a *halászlé* és a *lángos* (4) szavak.

A nem magyar anyanyelvű diákok mentális lexikonjában 22 olyan szó fordul elő, amely a nyelvvel és a nyelvtanulással kapcsolatos, de a *nyelv* (9) kivételével a ritka előfordulás jellemzi ezek többségét: a *nehéz*, a *nyelvtan*, a *szótár* és a *hang* mindössze 2-2 alkalommal jelent meg, tehát a vártnál kevesebb súllyal szerepel. Ugyanakkor az egy-szeri előfordulású szavak között megtalálható a nyelvtani tanulmányokra utaló *ígeköté, ragok, toldalék, ékezetek*; néhány gyakorta használt szó (*tetszik, köszönjük*), a kommunikációs tapasztalatokra utaló *magázni* és a *hadarnak* szavak is, amelyek alátámasztják azokat az elképzeléseket, amelyeket a magyar nyelvet tanulók nehézségeivel, illetve a magyar mint idegen nyelvvel kapcsolatosan anyanyelvüként gondolunk.

A magyar anyanyelvű diákok asszociációi között is megtalálhatók a tipikus étel- és italnevek, amelyek közül kettő, a *gulyás* (9)+*gulyásleves* (6), a *pálinka* (8), a *bor* (7), a *paprika* (7) sorolható a gyakori és közepesen gyakori szavak közé. Ezek tartalmilag megegyeznek a külföldi diákok által gyakrabban előhívott szavakkal, de előfordulásuk mértéke jelentősebb. A kulturális és a magyar identitásra utaló elemek között két domináns tartalmi csoport rajzolódik ki a kapott adatokból. Az elsőt a hazaszeretettel, az identitással összefüggő, nagy gyakoriságú és pozitív tartalmú szavak alkotják (*zászló, ország, haza, nemzet, otthon, család, büszkeség, föld, vízilabda, anyanyelv, hit, öröm, hazafiság, hazatérés* stb.), a másodikat viszont a nem nagy gyakoriságú, de mégis, számszerűségük miatt jellemzőnek tekinthető negatív érzelmi töltésű szavak, így pl.: *depresszió(s), háború(k), nehéz, szomorú* (3x), *bizonytalanság, fájdalom, könny, pesszimizmus, szegénység* (2x), *ambivalencia, balsors, boldogtalan, borongós, borúlátó, botrány, búskomor(ság), buta, csőd, elégedetlenség, elveszettség, enervált, fejetlenség, félelem, gyanakvás, hajléktalanok, hülyék, idióták, intolerancia, kompország, lustaság, munkanél-*

küliség, nyomor, reménytelenség. (Az okok elemzése, valamint a hálózat feltárása ilyen kis mintán minden bizonnyal tévutakra vezetne, a további, legalább 1000 fővel készített asszociációk elemzése viszont már valós képet adhatna arról, hogy a huszoneves egyetemista fiatalok hogy érzik magukat a magyar társadalomban, és ez milyen nyelvi hálózati struktúrákban tükröződik.)

5. Összegzés: a magyar és nem-magyar anyanyelvűek körében végzett szóasszociációs vizsgálat tapasztalatainak összevetése Lengyel Zsolt kutatási eredményeivel

A magas gyakoriságú válaszok között Lengyel Zsolt 1985-ös és 2006-os adataiban is megjelenik a *nyelv* és az *ország* szó, emellett az *ember* és az *orosz*, ill. a *német* népnév. A saját, jelen tanulmányban bemutatott kutatásomban a népnevek igen alacsony gyakoriságúak. A magyar hallgatóknál mindössze kétszer fordul elő az *angol*, egyszer a *francia*, *hollandok*, *német*, *orosz* – ezek a ritka gyakoriságú szavak közé tartoznak, és ugyancsak ez tapasztalható a külföldi diákok asszociációiban, ahol a *cigány* kétszer jelenik meg, emellett tartalmát tekintve ide sorolható *külföldi* (1) és a történelmi tanulmányokra utaló *mongolok* (1), de több népnév nem fordul elő. (Ez azért érdekes, mert a tanulmányaik elején is sok nép nevét megismerik, később pedig a vegyes csoportokban is rendszeresen találkoznak ezekkel a szavakkal a magyaróra keretében, de a „magyar” szóhoz mégsem kötik – szemben az egyéb, a tankönyvekhez és hungarológiai tanulmányaikhoz köthető szavakkal.)

Az azonosulás, az oktatás, a politikai szavak és a jelen reáliái (Lengyel 2009: 97) mindhárom kutatásban megjelennek, és halmazokba is rendezhetők, de a gyakorisági mutatóik eltérnek, ugyanakkor vannak szignifikáns eltérések is, így például sem a külföldi, sem a magyar hallgatók nem hívták elő az *én* és a *vagyok* szavakat – noha mind a magyar származásnyelvi háttérrel rendelkező, mind az anyanyelvű diákok esetében indokolt lett volna.

Az eredmények összevetése természetesen csak részben lehetséges, hiszen más jellemzői vannak egy tizenéves gyermek és egy fiatal felnőtt mentális lexikonjának, emellett 1985, sőt 2006 óta is jelentősen módosult a „magyar” szó kisvilága mind az anyanyelvi, mind a nyelvtanulói környezetben. Hasonlóak a három kutatás eredményei az azonosulás, az azonosítás és a történelmi reáliák tekintetében – az ide sorolható asszociációk alkotják a hívószó legszorosabb szemantikai mezejét, ugyanakkor kisebb eltérések figyelhetők meg a jelen reáliáinak hangsúlyaiban és tartalmában, és vannak lényeges, csoportokba rendezhető és a hálózatok különbségeire utaló szavak is.

Mivel a nyelvtanulói célcsoport a B2 nyelvi szintnek megfelelő kompetenciákkal rendelkezett, tagjai a vizsgálat idején magyarországi környezetben tartózkodtak, szókincsük és mentális lexikonuk „magyar” szó köré felépített hálózata kiegészült az aktuális hungarológiai tanulmányokkal és a 2010-es jelen reáliáival is. Egy napjainkban megismételt adatfelvétel – feltételezésem szerint – újabb átrendeződéseket mutatna a

2010-es képhez viszonyítva, főként a legváltozékonyabbnak látszó társadalmi-kulturális asszociációk területén.

A szóasszociációs vizsgálati és értékelési módszerek a kezdetek óta sok változáson mentek keresztül, amelyeknek köszönhetően a kutatók egyre pontosabb, összetettebb módon elemezhető válaszokat kaptak. Esetünkben a legígéretesebb lehetőség, amely a nyelvtanuló mentális lexikonán keresztül a tanult nyelvvel is kiegészült nyelvi világkép megértéséhez vezet, a hálózatelmélet alkalmazása. Ehhez azonban a jelen vizsgálat nem tartalmaz elegendő adatot. Egy nagyobb, legalább 100-100 fős mintára lenne szükség, ahol jól elkülönül egymástól az anyanyelvi, az idegennyelvi és a származásnyelvi kategória. A *magyar* hívószóra adott asszociációk alkalmasak arra, hogy ne csak egydimenziós, hanem a nyelvi-kulturális kisvilágot is felrajzoló, multidimenzionális (Lengyel 2012: 15) szemléletű eredményekkel gazdagodhasson a magyar mint idegen nyelvi nyelvpedagógia eszköz- és tudástára.

Irodalom

- Aitchison J. 1987/2003. *Words in the Mind. An Introduction to the Mental Lexicon*. Oxford: Blackwell.
- Bátyi Szilvia 2011. *A szocializációs közeg hatása a kétnyelvű mentális lexikonra. Kárpátaljai példa*. PhD-értekezés. Kézirat. Veszprém: Pannon Egyetem.
- Ellis, N.C – Beaton, A. 1993. Psycholinguistic Determinants of Foreign Language Vocabulary Learning. *Language Learning* 43:4, 559–617.
- Gósy Mária 2001. Szóasszociációs műveletek az életkor függvényében. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 1/1: 17–30.
- Gósy Mária 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris.
- Gósy Mária – Kovács Magdolna 2001. Mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. *Magyar Nyelvőr* 125/3: 330-354.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka: MTT – MTAKI.
- Illés-Molnár Márta 2009. Anyanyelv és idegen nyelv között félúton. *THL*₂ 1-2: 58–65.
- Karmacsi Zoltán 2007. *Kétnyelvűség és nyelvelsajátítás*. Ungvár: PoliPrint.
- Kovács László 2011. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (2. átd. 2013.)
- Lengyel Zsolt 1986. A nyelvtanítás néhány pszicholingvisztikai vonatkozása. In: Klaudy Kinga – Lengyel Zsolt (szerk.) *Az idegen nyelvi nevelés – oktatás néhány iránya és lehetősége*. Tanulmánygyűjtemény. (Kézirat). 107–125.
- Lengyel Zsolt 2009. A *magyar* 1985-ben és 2006-ban (Szóasszociációs vizsgálatok 10-14 évesek körében). In: Karmacsi Zoltán – Márku Anita (szerk.) *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Ungvár: PoliPrint. 96–100.
- Lengyel Zsolt 2010. Szóasszociációs vizsgálatok: általános elvek, célok. In: Balaskó Mária – Balázs Géza – Kovács László (szerk.) *Hálózat kutatás – Hálózatok a társadalomban és*

- a nyelvben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 195–192.
- Lengyel Zsolt 2012. *Szóról szóra*. Budapest: Gondolat.
- Leontyev, A. A. 1973. *Pszicholingvisztika és nyelvtanítás. Az orosz nyelv tanításának néhány kérdése*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Navracsics Judit 1999. *A kétnyelvű gyermek*. Budapest: Corvina.
- Navracsics Judit 2004. Kapcsolatok a többnyelvű mentális lexikonban. In: Navracsics Judit – Tóth Szergej (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás II*. Szeged – Veszprém: Generalia. 419–428.
- Navracsics Judit 2007. *A kétnyelvű mentális lexikon*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Navracsics Judit 2010. *Egyéni kétnyelvűség*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Pinker, S. 1999. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Budapest: Typotex.
- Sominé Hrebik Olga 2011. Az anyanyelv-elsajátítás és az idegennyelv-tanulás összefüggéseinek megközelítései – egy közös értelmezési keret lehetősége. *Magyar Pedagógia* 111. 1: 53–77.